

**HRVATSKI JEZIK I PRAVOPIS
U PRVOJ JUGOSLAVIJI
(OD NJEZINA NASTANKA
DO NJEZINA NESTANKA)**

Marko Samardžija, Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918. do 1941.), Školska knjiga, Zagreb, 2012., 653 str.

Nepune dvije godine nakon posljednje knjige Marka Samardžije Devet iločkih priopćenja i jedno warszawsko (Ilok, 2010.), svjetlo je dana ugledala i njegova trinaesta knjiga Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918. do 1941.). Predstavljena je na 35. međunarodnome sajmu knjiga i učila (Interliber, 13. studenoga 2012.) na Zagrebačkome velesajmu. Novoizšla Samardžijina knjiga¹ popunila je prazninu u suvremenoj povijesti hrvatskoga standardnog jezika jer se bavi hrvatskim jezikom i pravopisom dijela prve polovice 20. stoljeća, tj. razdobljem između dvaju svjetskih ratova ili razdobljem suživota jezika u prvoj Jugoslaviji (i Banovini Hrvatskoj). Ta je knjiga zapravo logičan slijed Samardžijina znanstvenoistraživačkoga puta. Autor je naime već početka osamdesetih godina 20. stoljeća započeo istraživati velom tajne zavijeno razdoblje hrvatskoga jezika koje dotad nitko nije sustavno, iscrpno i znanstveno istraživao, ono veoma kratko, ali intrigantno, povijesno razdoblje od 10. travnja 1941. do početka svibnja 1945. godine.² Sam se, u predgovoru knjizi koju imamo pred sobom, osvrće na trenutke u kojima je ona nastajala. Proučavajući dakle endehaško razdoblje, bio je prisiljen „zalijetati se“ u pret-

hodno razdoblje ne bi li sebi „bar u osnovama približio ono sociolingvističko stanje kakvo je bilo prije, jer se samo tako moglo (tada još budućemu) čitateljstvu objasniti zašto je poslije ponešto bilo, pa čak i moralo biti, onako kako je bilo. I što se proučavanje hrvatskoga u vrijeme NDH više primicalo svomu kraju, to je više rasla i građa o razdoblju prije toga, građa koja je obiljem nepoznatih podataka jednostavno nukala na daljnje proučavanje.“ (Predgovor, str. 5).

Nova knjiga Marka Samardžije ima 653 stranice, a govori o iznimno važnome razdoblju povijesti hrvatskoga standardnog jezika, ali i uopće hrvatske povijesti bitne za razvoj nacionalnoga identiteta u kojemu jezik igra posebno važnu ulogu. Poslije Predgovora i Uvoda slijedi 13 poglavlja: 1. Nastavak ekavštine, početak ćirilizacije, 2. „Beograd nam kvari jezik“, 3. Hrvatski ili srpski jezični savjetnik Tome Maretića pod kritičkim sitnozorem hrvatskih suvremenika, 4. Ujednačivanje pravopisa, 5. Naš jezik i hrvatski jezik, 6. Promjene imena naseljenih mjesta u hrvatskim krajevima, 7. Polemika o sudbini čakavštine, 8. Za pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika, 9. Hrvatski jezik u XIX. stoljeću, 10. Društvo i časopis „Hrvatski jezik“, 11. Banovina Hrvatska: Neuspjelo povratno hrvatskomu rukavcu vukovstva, 12. Prijedlog fra Stanka Petrova i 13. Razlike oko razlika. Drugi dio knjige obuhvaća Zaključak, Usporedni kronološki pregled važnijih društveno-političkih događaja, kroatističkih i književnih izdanja, Bibliografske napomene, Bilješku o autoru i Kazalo imena.

Prikupljenu je i proučenu građu autor dakle podijelio u trinaest poglavlja različite

¹ Recenzirali su ju akademik Stjepan Damjanović i dr. sc. Marija Znika.

² O jeziku je u NDH objavio tri knjige: Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.; Jezični purizam u NDH, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993. i Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.

duljine, a svako je raščlanjeno na tri cjeline. Najprije dolazi autorova studija u kojoj ponajprije sažeto, ali informacijski iscrpno govori o problemu kojim se bavi u tome poglavlju. Potom slijedi izbor članaka tematski vezanih uz određeno poglavlje, koji ocrtavaju pojedino razdoblje, ali i oslikavaju razdoblja u razvoju hrvatskoga jezika. Tih je članaka stotinjak, a izabrani su uglavnom zbog svoje dokumentarne i(li) ilustrativne vrijednosti. Autor ih donosi u izvornome obliku, dakle s jezičnim i pravopisnim osobitostima, nedosljednostima, pa i netočnostima³. Korpus tekstova u prvome redu čine članci hrvatskih autora, dok su od srpskih uvršteni samo oni koji su važni za cjelovito razumijevanje kojega problema, tj. kako bi se što jasnije očitovali srpski postupci i nastojanja. Treću cjelinu svakoga poglavlja čine zaglavci. Dijelovi koji to poglavlje ilustriraju na malo drukčiji način, samardžijevski zanimljivo. Njima autor zapravo zaokružuje cjelinu svakoga poglavlja te daje poseban pečat duhu vremena koji opisuje, a onda i suvremenoj povijesti hrvatskoga jezika i jezikoslovnoj kroatistici. U njima je opisao primjerice političku djelatnost („političarenje“) nekih hrvatskih filologa (Nikole Andrića, Tome Maretića, Milana Rešetara), smrt i odlazak s jezikoslovne scene Vatroslava Jagića i Tome Maretića (treći i deveti zaglavak), pokretanje manje poznata časopisa za normativna i ko-

difikacijska pitanja⁴. Zatim o Ivanu i Jovanu ili o razgovorima o jeziku u „federalističkome“ dnevniku Hrvat. U razgovorima te dvojice pseudonimskih protagonista vidi se utjecaj Beograda na hrvatski i nametanje putem državne uprave i novinstva srpskih leksičkih rješenja hrvatskoj jezičnoj zajednici. U osmome zaglavku donose se zanimljivosti u vezi s prijenosom Bašćanske ploče iz Jurandvora u Zagreb. Tema desetoga zaglavka govori o tome kako političar zbog svojega prezimena⁵ može izazvati jezikoslovnu polemiku s političkim prizvukom. Jedanaesti je zaglavak o Antunu Radiću, dvanaesti o jeziku na filmu, a u trinaestome se donose prilozima (npr. reklame) koji nisu inicijalno pisani kao humoristični tekstovi (neki s jasnom političkom pozadinom), ali se danas zbog promjene komunikacijskoga konteksta takvima čine.

U bit svoje knjige Samardžija nas uvodi Radićevom izrekom: „Gospodo! Još nije prekasno! *Ne srljajte kao guske u maglu!*“ koju je izgovorio u svojemu poznatom govoru, u ključnome trenutku za hrvatski narod, a onda i za hrvatski jezik suprotstavljajući se centralističko-hegemonističkomu načinu ujedinjenja južnoslavenskih zemalja. Uzalud, kaže Samardžija i dodaje „ne samo što ga nisu poslušali, nego su zbog toga navodnog 'huškanja' zahtijevali od HPSS-a da umjesto njega imenuje nekoga drugog člana u Na-

³ Na njih upozorava uobičajenom oznakom (sic!).

⁴ Samardžija navodi da su se u tome časopisu (Govori i piši hrvatski, kako treba s podnaslovom List za praktično učenje, ispravljanje i čišćenje hrvatskog jezika) objavljivale filološke polemike što opovrgava tvrdnju koja se provlačila kroz literaturu o jezikoslovnoj kroatistici da se o hrvatskim filološkim polemikama iz 19. stoljeća šutjelo sve do kraja tridesetih godina 20. stoljeća.

⁵ „Prepravlanje 'na štokavsku', koje su predano provodili i neki kajkavci poput Boranića, posve razumljivo kod kajkavaca nije primano s odobravanjem, sve je nekako bilo 'u redu' dok je to pitanje bilo samo 'plemensko', tj. samo hrvatsko. U tridesetim godinama, na užas mnogima, to je pitanje odjednom iskočilo iz 'plemenskih' okvira jer se učestalo počelo pojavljivati jedno hrvatsko (i slovensko) prezime (*Maček*) kod pisanja (a vjerojatno i u izgovoru) kojega je spomenuta književnojezično (štokavsko)-kajkavska razlika a:e postala općim problemom.“ (str. 410.)

rodno vijeće, a time i putnika u Beograd!“⁶ Samardžija nam dakle u uvodu opisuje događaje uoči nastanka ustavno-pravnoga provizorija koji je isprva nazvan Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Razdoblje hrvatske književnojezične povijesti u kojemu hrvatski pisci pišu ekavicom Marko Samardžija tumači dvama razlozima: ideološko-političkim i umjetničkim. Drugi je razlog opravdan činjenicom da je ekspresivnije ono što je rjeđe, dakle ekavica. Opisujući i različitim tekstovima dokumentirajući razdoblje nakon izlaska iz Austro-Ugarske autor baca novo svjetlo na promišljanje o jeziku između dvaju ratova s pomoću kojega lakše možemo shvatiti razdoblje koje se na njega naslanja, a započinje travnjem 1941., a koje je Samardžija detaljno istražio i ponudio javnosti u trima znanstvenim monografijama. Jedan je od vodećih problema poslije uvođenja diktature bila beogradska politika koja je naravno zahvatila i jezik, ponajprije pravopis, a njezin je vodeći kreator bio ugledni srpski filolog Aleksandar Belić. Prema Samardžijinu bi se mišljenju jezično-politički projekt oblikovanja jednoga (državnoga) jezika u Kraljevini

SHS/Jugoslaviji mogao svesti na nastojanja oko izjednačivanja pravopisa,⁷ izrade jedinstvene (srednjo)školske terminologije i kodifikacije zajedničkoga ili „našega jezika“, što se, zahvaljujući beogradskoj politici, Aleksandru Beliću, časopisu Naš jezik, ali i hrvatskoj neodlučnosti protegnulo i poslije Drugoga svjetskog rata.⁸ Šesto poglavlje govori o „Zakonu o imenima mesta i ulica i obeležavanju kuća brojevima“ donesenim u veljači 1930. godine. „Iako se tim zakonom uređuje administrativna strana pitanja i ne ulazi se u odabir i podrijetlo naziva naseljenih mjesta u državi, gotovo istodobno započela je kampanja 'za nacionalizaciju' ekonima, posebno na hrvatskome jezičnom (i nacionalnom) području“ (str. 217). Neuspjehu nastojanja oko „nacionalizacije“ hrvatskih ekonima prema Samardžijinu je mišljenju doprinijelo dvoje: promjena političkih prilika nakon marsejskoga atentata (o čem se podrobnije govori na početku desetoga poglavlja) i stajalište JAZU.⁹ Kraj 19. i prve godine 20. stoljeća donose važnu književnu i jezičnu novost – najprije vraćanje kajkavštine, a potom i čakavštine kao jezika književnosti. Samardžija

⁶ „Dramatična žurba kojom su Pribičević i pristaše kasno navečer 26. studenoga 1918. odlučili da se put Beograda krene odmah ujutro većini članova Središnjeg odbora Narodnoga vijeća, čini se, ni po čem nije bila neobična ili, ne daj Bože, sumnjiva jer se sljedećeg dana njih dvadesetak uredno i krotko pojavilo na zagrebačkome Glavnom kolodvoru.“ Putovalo se posebnim vlakom, a put je bio dug i sumoran. „Unatoč tomu malobrojne fotografije snimljene toga i sljedećega dana, kaže Samardžija, prilično zorno pokazuju da se u veleizdaju može ići sasvim opušteno, svježe obrijane brade i brižno podrezanih brkova, uškrobljena ovratnika, sa samovezom, u smokingu ili fraku, kao što dolikuje svečanosti povijesne prigode.“ (str. 10.)

⁷ Aleksandar Belić od Ministarstva je prosv(j)ete 1926. godine dobio zadatak pripremiti osnovu za „dogovorni pravopis“.

⁸ Tada se naime obnavlja proces jezične unitarizacije koji svoj vrhunac doživljava Novosadskim dogovorom, a onda i izradom zajedničkih jezičnih priručnika.

⁹ U osam točaka navode se najvažniji razlozi za Akademijino protivljenje „nacionaliziranju mjesnih naziva“ počevši od tvrdnje da jezična znanost „nije utvrdila podrijetlo mnogih tako zvanih tuđih naziva“, preko zaključka da „i veliki narodi mnoge nazive, za koje je potpuno pouzdano utvrđeno, da ne pripadaju njihovoj jeziku, ostavljaju ne zamjenjujući ih svojima“ do tvrdnje da su imena mjesta „historijski spomenici, pa kako čuvamo ostale takve spomenike, i bez potrebe ih ne uništavamo, tako i u mjesna imena ne treba bez potrebe dirati.“ (Ljetopis JAZU za god. 1936./1937., Zagreb, 1937., str. 35. – 37.; Samardžija, str. 222.)

u popratnome prilogu donosi Pavešićev tekst Duh čakavštine (1934.) koji dobro oslikava ozračje u kojemu je u tridesetim godinama prošloga stoljeća započela rasprava o hrvatskoj dijalektalnoj književnosti. Pritom se mora imati na umu, napominje Samardžija, povijesni podatak da je ta rasprava vođena u vrijeme kad je znatan dio sjevernočakavskoga područja bio okupiran, pa je „snažno isticanje vitalnosti čakavštine bilo motivirano i spoznajom da je svaki idiom vitalan onoliko koliko je vitalna zajednica koja ga govori“ (str. 238.). Samardžija nam donosi nekoliko Pavešićevih članaka, a jedan je od zanimljivijih Jezik u službi politike. Pavešić naime govori o tome da je već „Vuk Karadžić ubrajao Hrvate štokavce u Srbe, ali čakavce nikad ni on, ni bilo koji drugi nisu ih mogli uklopiti k sebi. (...) Slično se događalo i s ljudima, koji su čakavski pisali, pa makar živjeli u Subotici, Beogradu ili Skoplju, oni su bili i ostali samo hrvatski pisci. Nikad nije nitko, s prekodrinske strane, ni pokušao da ih svojata, i ako su mnogi sticajem (sic!) prilika, živjeli u tuđoj sredini, nitko nije nikada ni došao na pomisao, da ih uvrsti u bilo kakvu nehrvatsku antologiju.“¹⁰ Samardžija se među ostalim osvrće i na događaje u osvit Banovine, a u vezi s osnivanjem Društva Hrvatski jezik koje pokreće izdavanje časopisa¹¹ Hrvatski jezik za čijega je glavnoga urednika izabran Stjepan Ivšić. Teško je danas, kaže Samardžija, reći zašto je časopis koji je za kratko vrijeme postigao, i za današnje vrijeme, respektabilnu nakladu i broj pretplatnika postao neredovit i tako kratka

vijeka pa iznosi moguće razloge: „zato što je glavni urednik suradnicima postavio (pre)visoke stručne kriterije, zato što nije dovoljno skrbio o suradnji, zato što ponudeni prilozi nisu zadovoljavali kakvoćom, zato što je (pre)brzo počeo nestajati početni entuzijazam, zato što nije mogao ispuniti sva različita očekivanja (od prekida s „vukovštinom“ i uvođenja „etimološkoga“ pravopisa nadalje), zato što je, možda, slabjela novčana (i politička?) potpora ...ili sve to zajedno? Kakvo je stanje s hrvatskim jezikom bilo u vrijeme osnutka Banovine Hrvatske, dobro ilustrira podatak da su „banske vlasti za nešto duže od godine dana iz državne službe otpustile oko 1500 državnih službenika i oko 800 nastavnika uglavnom srpske nacionalnosti koje su dekretima u hrvatske krajeve upućivala beogradska ministarstva“ (str. 422.). U vrijeme osnutka Banovine Hrvatske u službenoj je uporabi bilo sedmo izdanje Boranićeva Pravopisa hrvatskosrpskoga jezika. Odustanje od „dogovornoga“ pravopisa bilo je posve očekivano, kaže autor, a na ruku mu je išla i Guberinina kritika Belićeva pravopisa, navlastito njegove logičke interpunkcije. Jedno je od zanimljivijih i poglavlje Razlike oko razlika u kojemu Samardžija govori o razlikama između hrvatskoga jezika i srpskoga jezika (tzv. beogradskoga žargona), tj. o osvješćivanju i predodžbama o veličini i naravi tih razlika koje su se oblikovale postupno i paralelno. Tomu su, napominje autor, izravno pogodovali brojni izvanjezični razlozi, ponajprije „unifikacijski tip direktivne jezične politike, očit praktički od početka

¹⁰ „Čakavac nigda nije mogao poreći, da nije Hrvat, a štokavci, i to mnogi, išli su s vjetrom i priklanjali se tamo i ovamo. Zato nije nikakvo čudo, da sam i žalio: što nismo, u davnoj prošlosti, uzeli za književni jezik čakavstinu, koja je živjela u narodu, kojom su pisani statuti i povelje, u kojoj je Marko Marulić izpjevao svoju 'Juditu'. U to vrijeme moje je stanovište bilo podpuno izpravno, jer da smo imali razliciti jezik i pismo od onih preko Drine, nikad se ne bi bili ni za dlaku pomakli prema nama, najmanje bi bili mogli provoditi jezičnu ekspanziju u hrvatske krajeve.“

¹¹ Prvi se broj pojavio početkom siječnja 1938. godine. U njemu je objavljen niz vrijednih prinosa jezikoslovnoj kroatistici, ponajprije kodificiranju i kulturi hrvatskoga književnog jezika.

nove države, a sustavno provoden različitim putovima (preko državne uprave, vojske, školstva, novinstva), uz podršku 'stručnoga servisa' Aleksandra Belića i njegovih srpskih i hrvatskih suradnika (i istomišljenika)" (str. 497). U to vrijeme Julije Benešić tiska hrvatsku gramatiku za Poljake u koju je umetnuo razlikovni rječnik hrvatskoga i srpskog jezika. Jedan je od Benešićevih ocjenjivača bio i Aleksandar Belić koji se uz pohvale i čestitke ponajviše osvrnuo na poglavlje Serbizmy i kroatyzy te kaže da se, koliko mu je poznato, takva poglavlja ne nalaze ni u jednoj iole ozbiljnijoj gramatici „našeg jezika“. Rasprava o odnosu tih dvaju jezika krenula je novim putem u trenutku kad je objavljena knjižica Petra Guberine i Krune Krstića Razlike između hrvatskoga i srpskog jezika, na što su posebno bučno reagirali beogradski mediji i jezikoslovci.

U zaključku nam autor donosi podjelu na četiri susljedna, trajanjem različita razdoblja između dvaju svjetskih ratova: 1. vrijeme Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. ustavnopravnoga provizorija koji je trajao od 1. prosinca 1918. do donošenja Vidovdanskog ustava, 2. vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koje traje od donošenja Vidovdanskog ustava (28. lipnja 1921.) do uvođenja kraljeve samovlade, 3. od uvođenja kraljeve samovlade (6. siječnja 1929.) do sporazuma Dragiše Cvetkovića i dr. Vladka Mačeka i 4. devetnaest i pol mjeseci Banovine Hrvatske (do 10. travnja 1941.).

Pročitavši Samardžijinu monografiju zaključuje se da je problematika i tematika knjige zanimljiva i nefilozofima, ponajprije povjesničarima, ali i svima onima koji s pomoću znanstvenih dokaza (u njoj ima veoma mnogo činjenično-povijesnih dokaza i potvrda koje su do danas nedostajale, ali i zanimljivih tekstova) žele biti upućeni u jezična pitanja razdoblja između dvaju svjetskih ratova te svima onima koje zanima povijest hrvatskoga jezičnog standarda. Tekstovi su opremljeni potrebnim bilješkama koje s jedne strane olakšavaju čitatelju praćenje teksta, a s druge strane upućuju na dodatne izvore koje čitatelj može potražiti. Uvodnim i zaključnim tekstovima i s pomoću niza slikovnih priloga autor se služi radi što iscrpnijega pogleda u problematiku i dočaranja duha vremena. Zaključimo, knjiga koju imamo pred sobom homogena je cjelina nastala sintezom manjih dijelova i vremenskih odsječaka; autor je baveći se rekonstruktivnom lingvistikom iz prikupljenih dijelova sastavio cjelinu. Malo tko se može mjeriti sa Samardžijom u poznavanju novije hrvatske jezične povijesti, uhvatio se ukoštac s gomilom građe i ponudio nam ozbiljnu, ponajprije znanstvenu knjigu na zanimljiv način. Tako da povijest progovara sama iz sebe, a Samardžija nas nevidljivom rukom vodi i prokrčuje putove spoznaji.

Ermina Ramadanović